

סקירת ספרים חדשים

נוגה פיטובסקי נוה¹

נשות המחאה: מאבק הנשים החרדיות לייצוג פוליטי / אורלי צרפתי

פרדס, 2024. 262 עמודים

סוקרת: נור שמעי²

אם אין לך כסף לממן קמפיין ויש לך משהו חשוב מאוד לומר לעולם, הדבר היחיד שניתן לעשות הוא לפתוח דף פייסבוק וזה בדיוק מה שעשיתי, קראתי לו לוניובו (קיצור של לא נבחרות לא בוחרות)...[...]. והקול המושקע הזה החל להישמע בפעם הראשונה (אסתי שושן) (צרפתי, 2024, עמ' 58).

הספר **נשות המהפכה: מאבק הנשים החרדיות לייצוג פוליטי** בוחן את היוזמות המרכזיות בהתפתחות מאבקן של נשים חרדיות לייצוג פוליטי בשנים 2013–2015. בשנים האחרונות נפלה בחלקי הזכות להכיר, לפגוש וללמד נשים חרדיות במסגרת לימודי עבודה וציאלית בתוכנית נפרדת לנשים ולגברים, כך שקריאת הספר לוותה במחשבה עליהן. זכור לי במיוחד שבאחד השיעורים במסגרת קורס בעבודה סוציאלית קהילתית עסקנו בנושא מנהיגות, והזמנתי אותן לשתף ולספר על אישה שעבורן היא מודל והשראה למנהיגה, במטרה לשרטט את התכונות הדרושות למנהיגה ואת האתגרים העומדים בפניה בהקשר הרלוונטי להן. התברר כי הקריאה לעובדות סוציאליות להוביל ולהנהיג בארגונים ובקהילות שהן חלק מהם, כתפקיד משמעותי וכחלק מעולם הערכים של המקצוע, היא אתגר גדול יותר כשמדובר בסטודנטיות רדיות. לא משום שחסרות נשים רדיות מנהיגות, אלא בגלל היעדר לגיטימציה והזדמנות

¹ דוקטור, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד, אוניברסיטת בר-אילן

² הפקולטה לעבודה סוציאלית, המכללה האקדמית אשקלון

לשוחח עם ועל מנהיגות בקרב נערות, צעירות ונשים חרדיות, מעבר לפועלן במרחב הפרטי או להמשכו בתחומי החינוך והטיפול במרחב החברתי, בלי שהדבר יאיים על הממסד החרדי, ייתפס כתחום שאינו מוקצה לנשים חרדיות או יסב נזק להן ולמשפחתן.

הספר מתאר כמה יוזמות מרכזיות של נשים חרדיות לייצוג פוליטי: "לא נבחרות לא בוחרות" – הקמת קבוצת פייסבוק שהפכה לתנועת מחאה וקראה לייצוג נשים חרדיות במפלגות החרדיות; הבחירות לרשויות המקומיות ב-2013 – מערכת הבחירות הראשונה בתולדות מדינת ישראל שהתמודדו בה נשים חרדיות, והקמת מפלגת "עיר ואם" באלעד; ייסודה של מפלגת נשים חרדיות "ובזכותן" – חרדיות עושות שינוי"; והקמת מועצת הנשים בש"ס. הספר מעניק במה למאבק הנשים, ומשרטט את תהליך התהוותה של מנהיגות פוליטית של נשים חרדיות כפי שהוא בא לידי ביטוי ברשתות החברתיות וכפי שיוצג בשיח התקשורתי.

המחברת טוענת כי מתקוף הדרישה לייצוג פוליטי, הנשים התמודדו עם אימוץ רעיונות פמיניסטיים ליברליים הסותרים את זהותן החרדית, והיא מניחה כי פעילותן היא התשתית הראשונית לצמיחתן של פמיניזם חרדי (עמ' 14). המחברת חוקרת את יחסה של החברה החרדית לאמצעי התקשורת המודרניים מאז שנות ה-90, ומציינת כי בשלהי שנת 2012 החלה לעקוב בהשתאות אחר תנועת הנשים החרדיות "לא נבחרות לא בוחרות". היא כותבת כך: "מצאתי עצמי מרותקת אל שני תחומי מחקר שעסקתי בהם ושחברו יחד: מאבק פמיניסטי במהותו, המכונן את הדיאלוג המורכב של נשים חרדיות עם זהותן תוך שימוש במדיה החדשים" (עמ' 16). לדידה, השימוש במדיה החדשים בכלל, ובפייסבוק בפרט, יצר מרחב תקשורת אלטרנטיבי שאפשר למנהיגות המחאה "מסגור עצמי" (self-framing), כלומר, לעצב בעצמן את סיפור המחאה תוך כדי התרחשותה; מרחב תקשורת אלטרנטיבי שהתכנים בו נכתבו על ידן, למען נשים, וללא פיקוח של שומרי הסף הגברים (עמ' 228).

ספר זה מתכתב עם הדיון המתקיים בחברה הישראלית היהודית בעשורים האחרונים בקרב הציבור ובמחקר סביב כמה סוגיות בוערות. הסוגיה הראשונה עוסקת במעורבות החברה החרדית בחברה הישראלית, ובדיון באופני השילוב ובתוצאותיהם באקדמיה, בשוק התעסוקה, ובצבא לדוגמה. הסוגיה השנייה עוסקת בשאלת הדרת נשים, בהשלכותיה של ההפרדה המגדרית בחברה החרדית ובהשפעותיה על החברה הישראלית בכלל (ראו לדוגמה צמח ומילבאואר, 2023; תירוש, 2025). והסוגיה השלישית היא הידע ההולך ומתפתח על אקטיביזם שמובילות נשים בחברה הישראלית (ראו לדוגמה דהאן כלב, 2018).

בפרקי המבוא נסקרים החברה החרדית המשתנה, מעמדן של נשים בחברה זו והשימוש שנעשה בה במדיה הדיגיטלית. בהמשך מוצגים המאבק לשוויון פוליטי של נשים בישראל, ומקומן של נשים דתיות וחרדיות. שלושת הפרקים המרכזיים מציעים ניתוח איכותני המלווה בציטוטים מראיונות עם הנשים שבמרכז הספר, וציטוטים מתוך כתבות, נאומים ודפי פייסבוק. עוד הוא כולל תיעוד מעמודי פייסבוק או מפרסומים שפורסמו במסגרת המאבק ונוצרו על ידי הנשים – או על ידי גורמים שונים בקהילה שהתנגדו למהלכיהן. נדמה כי מטרתו של הניתוח היא כפולה: מחד גיסא שרטוט ותיעוד של המהלך ההיסטורי של היוזמות של נשים חרדיות לייצוג פוליטי, ומאידך גיסא ניתוח ביקורתי של הפעולות של הנשים והתגובה שזכו לה מצד הקהילה. ולבסוף, באחרית דבר, דנה המחברת בצמיחתה של מנהיגות פוליטית של נשים חרדיות, לצד השימוש במדיה הדיגיטלית ובתקשורת הכתובה במאבק לייצוג פוליטי.

הספר רלוונטי במידה רבה לדיון במדיניות חברתית, שכן הוא נוגע בשאלה עקרונית ומהותית: האם סוגיית הייצוג הפוליטי של נשים חרדיות היא עניין פנים-קהילתי, או שמא יש לראות בה סוגיה חברתית רחבה המחייבת מעורבות מדינית? במילים אחרות, האם על המדינה להתערב ולעודד שינוי בתוך החברה החרדית, או לאפשר לתהליכי השינוי לצמוח מתוך הקהילה עצמה?

הספר מצביע על כך שנשים חרדיות עשויות להיפגע בכמה רבדים – הן ממבני הכוח הפנימיים של החברה החרדית הן ממנגנונים בירוקרטיים וחברתיים חיצוניים שאינם מיטיבים עימן. גם כאשר נשים אלו פועלות ביוזמה ובמודעות לשינוי, המערכות הציבוריות, כפי שהן מתוארות בספר, מותירות אותן פעמים רבות להתמודד לבדן מול כוחות חברתיים, תרבותיים ומוסדיים. מכאן עולה הצורך בדיון מדיניות מעמיק יותר, הבוחן לא רק את גבולות ההתערבות של המדינה, אלא גם את הכלים והמנגנונים העומדים לרשות נשים הפועלות לשינוי בחברות מסורתיות, שבהן מעורבותן במרחב הציבורי ובמוסדות המדינה עדיין מוגבלת.

עמדתה הפמיניסטית של המחברת ניכרת לכל אורך הספר. נדמה כי היא מבוססת על אמונה בשוויון, בסוכנות של נשים חרדיות ובאפשרות לשינוי חברתי מבפנים, לצד ביקורת על המבנים החברתיים המגבילים את חירותן. עם זאת, מאחר שהמחברת אינה מציינת במפורש את מיקומה האישי, הדתי או התאורטי ביחס לנושא, חסרה לעיתים ההבהרה הרפלקסיבית המצופה ממחקר פמיניסטי. הצגה של מיקום זה היתה עשויה להעמיק את ההבנה של נקודת המבט שממנה נכתב הספר, ולחזק את השקיפות והאתיקה המחקרית המאפיינות את המסורת הפמיניסטית. זאת ועוד, אף שהספר מציג דיון בתמות התאורטיות ובממצאי הניתוח של הראיונות ושל חומרי המדיה שנאספו, הוא כמעט שאינו עוסק בהיבטים מתודולוגיים של המחקר או במיקומו של החוקר ביחס לשדה. היעדר זה מקשה לעיתים להבין את תהליך איסוף וייצור הידע, ואת גבולות הפרשנות שהמחברת מציעה.

הספר מתאים לכמה קהלי יעד במדעי החברה, ובהם עבודה סוציאלית, מגדר, חינוך, תקשורת, משפט, מדיניות ציבורית ופוליטיקה וממשל. אנשי מקצוע, חוקרים, פעילים חברתיים וסטודנטים יוכלו להפיק תועלת מהקריאה בספר בכמה היבטים. חשיפה לחברה החרדית והיכרות עימה, עם מעמדן של הנשים בה ועם השינויים החלים בה, ולמידה על מאבק פוליטי ואקטיביזם בחברה מסורתית. נוסף על כך, התיאור המפורט של המאבק והכלים שהנשים השתמשו בהם יש בו תרומה חשובה לניהול ולהובלה של מאבקים חברתיים וקמפיינים להעלאת המודעות לסוגיות חברתיות.

הספר **נשות המחאה: מאבק הנשים החרדיות לייצוג פוליטי** הוא תרומה חשובה להבנת ההצטלבות שבין מגדר, דת ופוליטיקה בחברה הישראלית. הקריאה בו מדגישה כי סוגיית מעמדן של נשים חרדיות בישראל אינה ניתנת להבנה בלי להתייחס לממשקים נוספים של זהות, דוגמת אתניות, מעמד אישי ומעמד חברתי-כלכלי, ולכן ניתוחה מחייב להתבונן בה כעל שילוב מצבים. הספר מציע פרספקטיבה חדשנית על האופנים שבהם נשים חרדיות מפתחות סוכנות פוליטית וחברתית בתוך מסגרות חברתיות ותרבותיות מסורתיות ומגבילות, ועל השימוש במדיה הדיגיטלית כמרחב לפעולה, לביטוי עצמי ולכינון זהות אלטרנטיבית. באמצעות תיעוד מקיף וניתוח ביקורתי של יוזמות המחאה, הספר מרחיב את הידע הקיים על מנהיגות נשית בקהילות שמרניות, ומאיר את המתח המובנה בין נאמנות למסורת לבין חתירה לשינוי חברתי. תרומתו ניכרת גם בהעמקת השיח על מדיניות חברתית ועל גבולות המעורבות של המדינה בקידום שוויון מגדרי בקהילות דתיות.

לסיכום, הספר מציע תרומה ייחודית לשיח הפמיניסטי והחברתי בישראל. הוא מומלץ לחוקרים, לאנשי מקצוע ולסטודנטים המבקשים להבין לעומק את תהליכי השינוי המתרחשים בחברה החרדית, ואת מקומם של המדיה והמנהיגות הנשית במאבקים חברתיים עכשוויים.

מקורות

תירוש, י' (2025). **הופרדנו כך: מורה נבוכים להפרדה מגדרית**. קרן ברל כצלנסון.

דהאן כלב, ה' (2018). **נשים בשימון: מרי וסירוב בשולי החברה**. רסלינג.

צמח, מ' ומילבאואר, ו' (2024). **מעבר למחיצה: חרדיות, כוח ופוליטיקה**. ידיעות ספרים.

שוק הנכסים הסמליים / פייר בורדייה (תרגום לעברית: ז'יזל ספירו ואמוץ גלעדי)

מאגנס, 2025. 133 עמודים

סוקרת: יוליה שבצ'נקו³

שוק הנכסים הסמליים, מאת הסוציולוג פייר בורדייה, פורסם בשנת 1971 כמאמר (ארוך במיוחד), ובתרגומו לעברית הפך לספר קצר. ההקדמה המשובחת של ז'יזל ספירו ואמוץ גלעדי היא בגדר מתנה לקוראים, ולאורכה השניים עושים מהלך כפול: ממקמים את שוק הנכסים הסמליים בתוך הפרוגרמה המחקרית של בורדייה, ובד בבד מבארים את ההמשגות המופיעות לאורך הטקסט. מהלך כפול זה חשוב במיוחד עבור הקוראים שאינם מתמצאים בכתיבתו של בורדייה, בעברית או בכל שפה אחרת. באמצעות ההקדמה, אופיו הדקדקני של התרגום והערות שוליים שהוסיפו המתרגמים, ספירו וגלעדי עמלו על הנגשתו של טקסט המאופיין בכתיבתו הידועה של בורדייה – משפטים ארוכים ומסורבלים וגודש מושגים משדות אינטלקטואליים מגוונים הדורשים, לעיתים קרובות, הבהרות והסברים.

שוק הנכסים הסמליים מחולק לחמישה פרקים, ולאורכם בורדייה מבסס את אחד ממושגי המפתח בהגותו – שדה. בתוכו הוא מתייחס, במפורש ולעיתים גם במובלע, למערך המושגים שהוא מפתח בטקסטים אחרים, ובהם הון סימבולי, הביטוס ואלימות סימבולית. בשל קוצר היריעה לא אוכל להתייחס בהרחבה לחשיבותם של מושגים אנליטיים אלו, ואתמקד במושגים ובתהליכים שהם עיקר תרומתו של בורדייה בשוק הנכסים הסמליים: אוטונומיות, היבדלות וההבחנה בין קוטב הייצור המצומצם לבין קוטב הייצור הרחב.

כלכלת הנכסים הסמליים שבורדייה עוסק בה מתמקדת בממד הסמלי של חליפין, כלומר באופן שבו נכסים סמליים – יצירת אמנות, טקסט פרוזאי או מאמר מדעי – מיוצרים, מוערכים, מופצים ונצרכים. מעצם השימוש במונחי ה"שוק" וה"סחורה", בורדייה עומד על כך ששדות הייצור התרבותי שבתוכם מכונן פולחן הצורה (אמנות לשם האמנות), אינם נקיים מיחסי כוח; הם מאופיינים בהיררכיות חברתיות, ואלה משתקפות בעמדות השונות של סוכנים בתוך

³ דוקטור לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה. חוקרת ועמיתת הוראה במכללה האקדמית ספיר. פוסט-דוקטורנטית במחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת באוניברסיטה הפתוחה. מחקרה על הגירה ומגדר נשענים על תאוריית השדות ומושגי ההון של בורדייה.

השדות. השדות הללו מייצגים את "האינטרס שבהיעדר האינטרסים" (עמוד ז), כך שההיגיון שעל בסיסו השדה מאורגן הוא היגיון פנימי, הדוחה את עקרונות הרווח הקפיטליסטיים. האינטרסים אינם כלכליים גרידא; הם נעוצים בערך הסמלי הן של היצירה הן של היוצר. מה ומי מבנים את הערך הסמלי? התשובה לכך כפולה: מוניטין ויוקרה נובעים בד בבד מהתנאים המבניים ומהעמדה (המיקום) של הסוכנים בהיררכיה של השדה. דינמיקה זו מתאפשרת הודות לתהליך האוטונומיזציה שהתרחש בשדות הייצור התרבותי – ההשתחררות מחסותן של הכנסייה והאריסטוקרטיה, שהכפיפו את היצירה לדרישותיהן ולתועלתן. האוטונומיזציה מאפשרת לסוכנים הפועלים בשדה הייצור התרבותי – יהיו אלה אמנים, סופרים או מדענים – להתנתק מהכללים החיצוניים לשדה שהם פועלים בו, ולדבוק במסורות של קודמיהם.

הגם שתהליך האוטונומיזציה היה הכרחי להתפתחותם של שדה האמנות ושל שדה המדע, האוטונומיה שבורדייה עוסק בה אינה שוות ערך לחירות. זוהי, כלשונו של בורדייה, "חירות פורמלית" בלבד (עמוד 7). האמן, הסופר והמדען משתחררים מהפטרו, ובתמורה הם מוכפפים לחוקי שוק הנכסים הסמליים, שאת מבנהו בורדייה מגדיר כיחסים בין שני קטבים: שדה הייצור המצומצם, ושדה הייצור הרחב. שני ההיבטים העיקריים המבחינים בין הקוטב המצומצם לבין הקוטב הרחב הוא מידת האוטונומיה של כל אחד מהם, ופרקטיקת ההיבדלות. קוטב הייצור המצומצם, שבורדייה מייחס אותו ל"תרבות המלומדת", הוא הקוטב האוטונומי המיועד לאליטה הפנימית של השדה (אמנים-מומחים). זו מתנתקת מהמגזרים הלא-אינטלקטואליים, ומבנה את ההון הסימבולי שעליו נאבקים בשדה. מדובר בקוטב האוטונומי ביותר של שדה הייצור התרבותי, המסתיר את המנגנונים הסמליים של תהליך ההיבדלות: ההבחנה בין האמנים לבין עצמם ובינם לבין הלא-אינטלקטואליים וההמון. קוטב הייצור הרחב, שבורדייה מייחס אותו ל"אמנות הממוצעת", מופנה לקהלים הלא-אינטלקטואליים. בניגוד להיבדלות ולהסתגרות המאפיינות את הייצור המצומצם, קוטב הייצור הרחב מבוסס על היגיון של חתירה לרווחיות ולהעצמת הגיון של קהליו – מה שמוביל לצנזורה עצמית הולכת וגוברת.

המיקוד של בורדייה הוא דווקא בקוטב הייצור המצומצם, משום שהוא המאופיין באוטונומיה, ובהתאם לו מתעצב קוטב הייצור הרחב – שנשען על הטכניקות של הייצור המצומצם, ושממנו הסוכנים בקוטב הייצור המצומצם מתבדלים. ההתמקדות של בורדייה בקוטב הייצור המצומצם משמעותה שהוא חותר לחשיפת התהליכים המובילים לקאנוניזציה. במילים אחרות, הוא חותר לכינונה של סוציולוגיה של התרבות שאינה מנתחת באופן ביקורתי רק את "תרבות ההמונים", נוסח אסכולת פרנקפורט, אלא כזו החושפת את התהליכים הפנימיים המתרחשים בתוך שדה הייצור התרבותי, בקרב מי שמגדירים את "הראוי", "הנחשב" ו"המוערך".

בורדייה מבקש לספר לאינטלקטואלים על עצמם באמצעות הדינמיקה בין הסופרת, המדענית והאמן לבין עמיתיהם, המוציאים לאור, והמבקרים. במובן זה, בורדייה הוא האינטלקטואל המבקר אינטלקטואלים, מהלך שעורר את חרון אפם של חלק מעמיתיו. לצד הביקורות האנליטיות שעומדות על כך ששאיפתו של בורדייה לסנתז בין גישות מבניות לבין גישות אקזיסטנציאליות אינה מתממשת בשל נטייתו המבנית (Schatzki, 1997), שנים ספורות לאחר מותו נידון בורדייה כאנטי-אינטלקטואל. במאמר ביקורת נוקב טוען חוקר הספרות והתאורטיקן פרדריק ג'יימסון שכתובתו של בורדייה היא אנטי-אינטלקטואלית. ג'יימסון אף מסווג את בורדייה כפופוליסט, משום שלראיתו הפרוגרמה המחקרית של בורדייה משמיצה את כל האידאולוגיות הנוכחות בשדה האינטלקטואלי כיום, וחותרת תחתן (Jameson, 2008). ואכן, כתיבתו של בורדייה אינה מציעה פתרון "משחרר" בנוסח המרקסיסטי אל מול הכוחות הכלכליים והפוליטיים הגלויים, אלא מתמקדת בביאור מנגנונים חברתיים של אי שוויון ובפענוח התרבות כמערכת סמויה המייצרת היבדלות חברתית.

אינני שותפה להבחנה של ג'יימסון בנוגע להתמקמות של בורדייה כאנטי-אינטלקטואל, אולם ניתן בהחלט לזהות אותו כאנטי-אידאולוג. עבור בורדייה, אידאולוגיה כרוכה בהביטוס ובהון הסימבולי של הסוכנים, ומייצגת נקיטת עמדה בשדה מסוים. ההיגיון שלאורו פועל השדה מחייב את האינטלקטואל (האמן, הסופר או המדען) לנקיטת עמדה שאינה מנותקת מהמיקום שלו בשדה הייצור התרבותי, ומהווה עבורו אסמכתא לכך שהוא נמנה עם "הנבחרים" בשדה. בורדייה מפענח את העמדה הטוענת ל"יצירה חופשית" כאידאולוגיה, שכן זוהי התמקמות של "הנבחרים" בשדה אוטונומי (יחסית), תוך כדי ניסיון לשמר את האוטונומיה שלו ביחס לכוחות השוק המאיימים להכפיף את היצירה ואת יוצריה להיגיון של רווח. טענות אלו מציבות את בורדייה כנעדר ראייה אוטופיסטית של היחסים החברתיים, אולם אין הדבר ממצב אותו או את כתיבתו בזרם הפופוליסטי. כתיבתו אינה חותרת תחת התאוריה הביקורתית במובניה האנליטיים, נהפוך הוא. המחויבות האנליטית שלו היא טוטאלית, כזו המיישמת את מושגיה על הביורוקרט, המורה בבית הספר, האמן, העיתונאית, הפוליטיקאית, וגם על הקולגות שלו-עצמו.

בדומה למסגרות אנליטיות אחרות, גם זו של בורדייה נתונה בסכנת שיטוח וניכוס. כפי שהסוציולוג אורי שורץ חושף במחקרו על הרטוריקה הטרמפיסטית, השימוש בתובנות של בורדייה בדבר היבדלות כמנגנון שעתוק של היררכיות חברתיות מנצל את הטיעונים של התאוריה הביקורתית כנגד עצמה (Schwarz, 2023). במובן זה, בורדייה אינו שונה מהוגים אחרים שמערכות המושגים שפיתחו שוטחו, עברו המשגה מחודשת ונוכסו – פרקטיקה שההגמוניות הניאו-ליברליות מיומנות בה במיוחד.

תרגומם של ספירו וגלעדי מניע לקהל הישראלי בנקודה שבה המתחים (יש שיאמרו, השסעים) החברתיים שבעברו זה עשורים עולים על גדותיהם. מתחים אלו משוקעים בתמורות שחלו וממשיכות לחול במדיניות החברתית בישראל, וניתן לפענח אותן באמצעות התבוננות שבורדייה מציע בשוק הנכסים הסמליים: ההשלכות של הכפפת שדות אוטונומיים להגיונות כלכליים ופוליטיים, ועיוות וניכוס ביקורות שמקורן בשדות האוטונומיים ומופנות כלפי מדיניות חברתית מדיירה, לטובת קידומה של מדיניות שמעמיקה אי-שוויון.

הסוציולוג הפוליטי דני פילק מבהיר כי אי-אפשר לפענח תנועות פופוליסטיות הרואות את החברה באופן קוטבי – פשוטי העם מול האליטות – ללא מושג השדה של בורדייה. פילק נשען על תאוריית השדות כדי להסביר כיצד מתהווה תנועה פופוליסטית, שכן הגיוס של אנשים לתביעותיה מותנה במיקומים הסמוכים שלהם בשדה נתון (פילק, 2018). סוגיית העמדות הסמוכות בשדה מהותית, משום שהיא מסבירה לא רק את התהוותה של התנועה הפופוליסטית, אלא את עצם המאבק בינה לבין אלו המתקראים אליטה – יהיו אלה "ליברלים", "פרוגרסיביים" או "שמאלנים" – על האוטונומיה של שדות הייצור התרבותי. בשוק הנכסים הסמליים בורדייה טוען כי "העימותים המרים והמשמעותיים ביותר של קבוצה כלשהי מתרחשים בינה לבין הקבוצות הסמוכות לה ביותר, המאיימות באופן הישיר ביותר על זהותה, כלומר על **היבדלותה** (ההדגשה במקור), ומכאן גם על עצם קיומה התרבותי" (עמ' 84). במובן זה, המאבקים המתחוללים הם בין הקבוצות הדומיננטיות – מעמדיות, אתניות ולאומיות – ולא בין "פשוטי העם" ל"אליטות", על היכולת להיבדל ועל הכללים של השדה, כלומר על עצם הקיום של שדות מסוימים כאוטונומיים, על כל המשמעויות של אוטונומיה נוסח בורדייה.

אין הדבר מקרי שבורדייה מתמקד בקוטב הייצור המצומצם, שכן הוא המייצג את השדות האוטונומיים – הספרות, האמנות, המדע, ויש להוסיף גם את המשפט – הפועלים דרך היגיון פנימי מתבדל, אתנו-מעמדי – שאחת מתוצאותיו הברורות היא הדרה של מי שמסווגים כ"המון" או כ"לא-אינטלקטואלים". אותה פרקטיקת היבדלות מופנית כעת נגד הסוכנים בשדות האוטונומיים של הייצור התרבותי – חוקרים, קולנוענים, סופרים – על ידי התנועות הפופוליסטיות בישראל. הסוכנים הללו מייצגים את האליטות שהדירו משורותיהן את כל מי שלא אווזים בהביטוס התרבותי האליטיסטי – מעמדות נמוכים, מזרחים, חרדים, ות, תושבי.ות הפריפריה. אלו הם טיעונים הנשענים על התאוריה הביקורתית של העשורים האחרונים בישראל. אולם להבדיל מהחוקרים והחוקרות הביקורתיים (הפועלים כסוכנים באחד מהשדות האוטונומיים המצויים תחת מתקפה, הוא השדה המדעי) שביססו טיעונים אלו בעבודות מחקר מפרכות, התנועות הפופוליסטיות משטחות ולאחר מכן מנכסות את אותן

תובנות אנליטיות מורכבות כדי לבטל את האוטונומיה של השדות ולהכפיף את ההיגיון שלהם לכללים פוליטיים וכלכליים. אחד הביטויים המובהקים של ההשטחה והניכוס של הטיעונים הביקורתיים על ידי התנועה הפופוליסטית הוא ההשטחה מ"הביקורת" שלה על האליטות את מנגנוני ההדרה שהופעלו ביתר שאת על המגזרים הערבים בשדות הייצור התרבותי. השטחה זו חושפת את עצם פעולת ההדרה וההיבדלות שהתנועה הפופוליסטית מפעילה בעצמה.

בתוך שדות הייצור התרבותי מתחולל מאבק איתנים על השדות האוטונומיים, באמצעות ניסיונות להפעיל צנזורה על הסוכנים הפועלים בתוכם ובכך להופכם להטרונומיים. על הסכנות הטמונות בהכפפה של שדות אלו להגיונות כלכליים ופוליטיים בורדייה התריע בטקסטים אחרים (בורדייה, 1999; Bourdieu & Nice, 1998). סכנות אלו, כמדומני, נהירות כיום לישראלים רבים ולישראליות רבות. הן ממשיכות את ההיגיון של הפיכת אזרחים לצרכנים של שירותי הרווחה, באמצעות שימוש ברטוריקה של שוויון זכויות. כיום, אנו עדים ועדות לשימוש ברטוריקה ביקורתית של הדרה, לא כדי לגנון את שורותיה של אליטת היצרנים התרבותיים, אלא כדי להשתלט על קוטב הייצור המצומצם.

הדינמיקה שבורדייה מציע בין קוטב הייצור המצומצם לבין קוטב הייצור הרחב מאפשרת לראות שהתנועה הפופוליסטית מזהה את הקוטב המצומצם כשדה, ומשתמשת בזיהוי זה לטובת קידום האינטרסים שלה. מנגד, התנועות הליברליות ממשיכות בניסיון להסוות את המנגנונים הסימבוליים של ההיבדלות וההסתגרות בתוך הקוטב המצומצם. באופן זה משועתקת החלופה הדיכטומית בין דמגוגיה לבין אליטיזם, כלשונו של בורדייה. בזמן שהפופוליוזם, הנוכח בעיקר בקוטב הייצור הרחב, מאמץ רטוריקה ופרקטיקות של סוכנים בשדה הייצור המצומצם, התהליך ההפוך לא מתרחש. משום הקדימות של קוטב הייצור המצומצם ביחס לזה הרחב, בורדייה התעלם מהאפשרות של תנועה דו-כיוונית של הטכניקות בין שני הקטבים.

אני סוברת כי יש היגיון עיקרי אחד המצוי בקוטב הייצור הרחב שעל הסוכנים בקוטב הייצור המצומצם לאמץ – גיוון. בזמן שבקוטב הרחב גיוון הקהל נעשה ממניעים ציניים, קרי לשם יצירתו של מכנה משותף רחב ככל הניתן כדי למקסם רווחים פוליטיים או כלכליים, האוטונומיה המאפיינת (לעת עתה) את קוטב הייצור המצומצם מאפשרת יצירה של גיוון לשם הגיוון (על משקל האמנות לשם האמנות). הגיוון צריך להתחולל לא רק בקרב קהלים, אלא בעיקר בקרב היצרנים של הנכסים התרבותיים המצויים בקוטב המצומצם. האוטונומיה של שדות הייצור התרבותי יכולה להוות כר ליישומה של גישה פלורליסטית ולא צינית

של גיוון. לשם כך יש לשמר את מעמד האוטונומי של שדות אלו. אולם עלינו להיזהר מהפיכתה של פרקטיקת הגיוון לעוד מס שפתיים המסווה את מנגנוני ההיבדלות. בתוך ההקשר הישראלי, אוטונומיה של שדות ייצור תרבותיים שסוכניהם יקבלו על עצמם את משימת החשיפה של תהליכי ההיבדלות וההדרה תוכל לפשוט את הטיעונים הפופוליסטיים כנגדם בהופכם ללא אקטואליים.

מקורות

- בורדייה, פ' (1999). **על הטלוויזיה** (נ' גבריאלי-סבניה, תרגום). בבל.
- פילק, ד' (2018). פופוליוזם. **מפתח: כתב-עת לקסיקלי למחשבה פוליטית**, 13, 143–158.
- Bourdieu, P., & Nice, R. (1998). *Acts of resistance: Against the tyranny of the market*. New Press.
- Jameson, F. (2008). How not to historicize theory. *Critical Inquiry*, 34(3), 563–582. <https://doi.org/10.1086/589482>
- Schatzki, R. T. (1997). Practices and actions: A Wittgensteinian critique of Bourdieu and Giddens. *Philosophy of the Social Sciences*, 27(3), 283–308. <https://doi.org/10.1177/004839319702700301>
- Schwarz, O. (2023). Why did Trump call prayers politically correct? The coevolution of the pc notion, the authenticity ethic, and the role of the sacred in public life. *Theory and Society*, 52(5), 771–804. <https://doi.org/10.1007/s11186-023-09518-3>

הפילנתרופיה הישראלית: מגמות ותמורות /

הלל שמיד ונטע כהנא

רסלינג, 2024. 269 עמודים

סוקרת: אסתר זיכלינסקי⁴

הספר הנוכחי נושא תרומה חשובה לחקר הפילנתרופיה בישראל, ויכול לשמש ספר לימוד מרכזי בכל הקורסים העוסקים בפילנתרופיה ובחברה האזרחית. הוא מרכז נתונים עדכניים על הפילנתרופיה בישראל מתוך נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וממחקרים שנערכו בישראל בשנים האחרונות, ומשלב ציטוטים מראיונות עם פילנתרופים, מנהלי קרנות ומנהלי ארגוני תשתית. שילוב זה פורס בפני הקורא תמונה עשירה של התחום ושל אופן התהוותו בישראל.

הספר סוקר את המושג פילנתרופיה, את הגדרותיו ואת התאוריות העיקריות העוסקות בהתפתחותו, ודן במניעי המיקרו והמקרו של הנתניה ובתפיסות הציבור כלפי הפילנתרופיה והפילנתרופים. מוצגים בו תפקידי הפילנתרופיה בחברה, התמורות שחלו בדרכי הפעולה הפילנתרופיות, התארגנויות מסוגים שונים – תוך מיקוד בקרנות משפחתיות, בהעברה בין-דורית וביחסי גומלין עם הממשלה. עוד יש בספר התייחסות לאופק העתידי בתחום.

יתרון נוסף של הספר הוא בשילוב בין פרספקטיבה בין-לאומית רחבה לבין הייחודיות המקומית של הפילנתרופיה בישראל. כך, בפרק העוסק בהגדרות, בתפקידים ובמטרות מובאת הבחנה בין צדקה לבין פילנתרופיה, ומודגשים המקורות היהודיים בנושא הצדקה. בדוגמה אחרת, בפרק המתאר את התפתחות הפילנתרופיה, מוצגת התנועה הכללית מן הפילנתרופיה המסורתית לחדשה. בפילנתרופיה המסורתית נכלל המעבר מפילנתרופיה אישית לפילנתרופיה ארגונית, ולפילנתרופיה מדעית, עד שנות האלפיים בערך. אז מתפתחת הפילנתרופיה החדשה, המתבססת יותר על מושגי השוק ומאמצת את שיטות עסקיות דוגמת מדידת תוצאות. לצד התיאור של השינויים שחלו בעולם מופיע גם התיאור ההיסטורי המקומי, מהתקופה העות'מנית ועד לימינו – כולל הופעת הפילנתרופיה החדשה, המעדיפה את המושג "משקיע חברתי" או יזם חברתי על פני המושג "פילנתרופ".

⁴ פרופסור, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת אריאל. אחד מתחומי המחקר והעיסוק שלה הוא פילנתרופיה

הספר מתאר בהרחבה את התפתחות הפילנתרופיה החדשה ואת הקמתם של ארגוני התשתית בישראל, במיוחד בשני העשורים האחרונים. אלה אפשרו את התעצמותה של הפילנתרופיה המקומית ואת המעבר של פילנתרופים ישראלים לתרומה פעילה יותר. לצד יוזמות מקומיות כגון "יכולים נותנים" מתוארים ארגונים שבסיסם בחו"ל, דוגמת JFN (Jewish Funders Network), אשר יצרו מסגרות למעורבות גוברת של בעלי הון ישראלים בפעילות פילנתרופית.

אחת הסוגיות החדשות שספר זה מתמקד בהן היא הקרנות המשפחתיות וההעברה הבין-דורית בישראל. על פי ממצאי המחקר שנערך עבור הספר, המניעים העיקריים להעברה בין-דורית מתבססים על תאוריית הלמידה החברתית: "הצאצאים במשפחות פילנתרופיות למדו מהוריהם, חיקו את התנהגותם והטמיעו ערכים שהנחו את פעילותם הפילנתרופית של ההורים" (עמ' 215). ממצא זה, בדומה למחקר קודם שנערך בקרב כלל הציבור (Schmid et al., 2023) ומצוטט בספר, מראה כי השפעת המשפחה על עיצובה של התנהגות פרו-חברתית של צאצאיה גדולה מזו של הסביבה החברתית הרחבה. "ממצא זה הוא בעל חשיבות רבה שכן החינוך לערכים של נתינה כספית, התנדבות והשתתפות אזרחית הם אבני יסוד של חברה אזרחית חזקה המקדמת סדר אזרחי וסולידריות חברתית" (עמ' 215).

נושא נוסף המוצג בספר הוא שיתופי הפעולה בין המגזר הפילנתרופי לבין המגזר הממשלתי. מדיניות "השולחנות העגולים" יצרה אפשרות לדיון מתמשך בין שני השחקנים בנושאים דוגמת קידומו של תחום ההתנדבות בישראל. הספר מדגיש כי שיפור היחסים בין הצדדים התבסס על ההכרה בכך ששיתופי פעולה יכולים לקדם את מטרותיהם של שני הצדדים, תוך שמירה על העיקרון ולפיו הממשלה היא הריבון גם כאשר קיימת עשייה משותפת. לצד זאת מוצג גם תפקידה של הפילנתרופיה כמקדמת ומחוללת שינויים חברתיים, תפקיד שיכול לבוא לידי ביטוי בתמיכה בארגוני מחאה נגד מדיניות הממשלה.

עם זאת, בקריאה ביקורתית אפשר להצביע על נושאים שהספר אומנם מתייחס אליהם, אך יש מקום להעמיק בהם בעתיד. אחד הנושאים הללו הוא השקעות אימפקט – תחום חדש יחסית הן בישראל הן בעולם. השקעות אלו נובעות מהעולם העסקי, שבו התפתח רעיון "השורה הכפולה או המשולשת" – רווח כלכלי בצד תועלת חברתית ולעיתים גם סביבתית (Nogueira et al., 2024). הכניסה של המושג לתחום הפילנתרופיה מאפשרת לקרנות להשיג מטרות חברתיות תוך כדי שימור משאביהן (Zolfaghari & Hand, 2023), אך מציבה שאלות מורכבות בדבר עצם משמעות הנתינה והסכנה שהקן תהפוך לגוף עסקי (Bajde, 2013). מאחר שלא בכל תחום חברתי ניתן להגדיר אימפקט במונחים כלכליים, ומפני שהוא ניתן להגדרה

בצורות שונות בתחומים שונים, יש להוסיף ולבחון את הנושא, ולפתח כלים מתאימים שיאפשרו גיבוש של מודלים מותאמים וניסוח קריטריונים ברורים לבחירה בין תמיכה מסורתית (מענקים) לבין תמיכה באמצעות השקעות אימפקט, שבהן מעורב תמיד רכיב הרווח הכלכלי.

תחום נוסף שחשוב להעמיק בו במחקר עתידי, ושאינו מתואר די בספר, הוא מדיניות המדינה כלפי הפילנתרופיה. כיום, הקרנות בישראל כפופות למבנה של עמותות או חברות לתועלת הציבור, דבר שאינו תואם תמיד את הצרכים המיוחדים של קרנות בכלל ושל קרנות משפחתיות בפרט. קידום של חקיקה ייחודית שתאפשר הקמת קרנות במעמד עצמאי עשוי לשמש כלי אפקטיבי עבור פילנתרופים, לחזק את ההחלטה להקים קרן בישראל, ולהבטיח ניהול מותאם לצרכים ולמטרות של התורמים.

בצד הערכה לתרומתו של הספר לקידום תחום הפילנתרופיה ולהסבר חשיבותה בחברה דמוקרטית מודרנית, יש מקום להתייחס ביתר פירוט גם למגבלות הפילנתרופיה כפי שהוצגו בספרות המחקר. המודל של סלמון (Salamon, 1987) עמד על ארבעה סוגים של כשלי הפילנתרופיה: פרטיקולריזם – התמקדות צרה במטרות או בקהילות מסוימות, העלולה ליצור חפיפה בין תחומים מסוימים, או להזניח תחומים אחרים; חוסר פילנתרופי – משאבים מוגבלים ולא מתמשכים; פטרנליזם פילנתרופי – האפלה של האינטרסים של התורמים על צורכי המוטבים; וחובבנות פילנתרופית – הסתמכות על מתנדבים לא מקצועיים. מאמר עדכני יותר (Toepler, 2023) מבקר את הבלטת החסרונות וגורס כי הם הודגשו מלכתחילה כדי להבליט את הצורך בשיתופי פעולה בין המגזר הממשלתי למגזר הפילנתרופי. זאת מפני שהחסרונות של האחד הם היתרונות של האחר, וכך הם יכולים להשלים זה את זה. עם זאת, נראה כי גם בקריאה זו יש ערך להתייחסות למגבלות, כדי להבטיח שהפילנתרופיה תוסיף למלא תפקיד מרכזי בקידומה של חברה אזרחית חזקה, בלי שתהווה תחליף לממשלה או למדיניות של מדינת הרווחה.

לסיכום, ספרם של שמיד וכהנא משרטט תמונה מקיפה, עדכנית ומאוזנת של הפילנתרופיה בישראל. תרומתו העיקרית היא בשילוב בין נתונים כמותיים ואיכותניים, וביכולת להעמיד את ההקשר הישראלי אל מול המגמות הבין-לאומיות. הספר מציע תובנות חשובות לחוקרים, לסטודנטים ולאנשי מקצוע בשדה, ומניח בסיס לדיון מתמשך על תפקיד הפילנתרופיה בחברה דמוקרטית. לצד זאת, בהערכה ביקורתית ניתן להוסיף נקודות שראוי להעמיק בהן – השקעות אימפקט, חקיקה ייחודית לקרנות והתייחסות למגבלות הפילנתרופיה – במטרה להמשיך ולפתח מדיניות שתאפשר לפילנתרופיה למצות את יתרונותיה, לחזק את החברה האזרחית, ולהשלים את תפקידי המדינה בלי להחליפה.

מקורות

- Bajde, D. (2013). Marketized philanthropy: Kiva's utopian ideology of entrepreneurial philanthropy. *Marketing Theory*, 13(1) 3–18. <https://doi.org/10.1177/1470593112467265>
- Nogueira, E., Gomes, S., & Lopes, J. M. (2024). Financial sustainability: Exploring the influence of the triple bottom line economic dimension on firm performance. *Sustainability*, 16(15), 6458. <https://doi.org/10.3390/su16156458>
- Salamon, L. M. (1987). Of market failure, voluntary failure, and third-party government: Toward a theory of government–nonprofit relations in the modern welfare state. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 16(1–2), 29–49. <https://doi.org/10.1177/089976408701600104>
- Toepler, S. (2023). Rereading Salamon: Why voluntary failure theory is not (really) about voluntary failures. *Nonprofit Policy Forum*, 14(4), 405–414. <https://doi.org/10.1515/npf-2023-0080>
- Zolfaghari, B., & Hand, G. (2023). Impact investing and philanthropic foundations: Strategies deployed when aligning fiduciary duty and social mission. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 13(2), 962–989. <https://doi.org/10.1080/20430795.2021.1907090>

שירותי אנוש: תיאוריה, מחקר ופעולה של תחום מתפתח / דלית שמחאי, אורנה בלומן, ציון ברנץ (עורכים)

פרדס, 2025. 514 עמודים

סוקרת: רונית נדיב⁵

ספר חדש בעברית המאגד כתיבה של חוקרים ישראלים מרכזיים רבים כל כך בתחום שירותי האנוש הוא יום חג משמעותי לשדה. אין לזלזל גם בעצם היכולת של חוקרים ממוסדות שונים לשתף פעולה ולייצר עבודה קוהרנטית ומשותפת, בעיקר משום שמדובר בתחום צעיר ומתפתח

⁵ ראש התוכנית לתואר שני בניהול ופיתוח המשאב האנושי, המכללה האקדמית ספיר. עוסקת בהוראה ומחקר של תחומי ניהול משאבי אנוש וניהול גיוון בארגונים. עיקר מחקריה עוסקים בשאלות של פרופסיונליות בקרב העוסקים בתחום משאבי אנוש, ניהול גיוון בארגונים, וכן בהסדרי העסקה לא שגרתיים

הנלמד כיום בשלושה מוסדות אקדמיים ישראליים בלבד. הספר יכול לשמש נקודת פתיחה מצוינת למי שמעוניינים להכיר את התחום בקריאה מהירה וקולחת: הפרקים קצרים, נגשים, וכתובים באופן ידידותי גם לקוראים שאינם רגילים לכתביה אקדמית מורכבת. לצד מעלות אלה, יש מקום לביקורת מושכלת על אופן הבניית הספר ועל מידת האחידות והעדכניות המחקרית של הפרקים.

פרק הפתיחה ממקם את שירותי האנוש כתחום דעת ומעשה בין-תחומי העוסק בכל חוויות שירות ברמות המדינה, החברה, הארגון והאדם – על רקע גלובליזציה ומעבר לכלכלות שירות (שמחאי, בלומן וברנץ). בכך הוא מצטרף למסורת המחקר המזהה את ארגוני שירותי האנוש כארגונים "מעבדי/משני-אנשים" (Hasenfeld, 2010) ומדגיש את תפקיד העובדים הבאים במגע עם האוכלוסייה מקבלת השירות בעיצוב המדיניות בפועל. תרומתו המוסדית של הספר – כינון זירה קהילתית בעברית – היא חשובה במיוחד בשלב המיסוד של התחום בישראל. בבחינה זו הספר הוא קריאה המשך חשובה לכתביה ולמחקר על המשמעות שבהיות אנושי בעולם רציונלי, בירוקרטי וטכנוקרטי (Suddaby, 2025).

אשר לקהלי יעד, הספר מיועד בראש ובראשונה למרצים ולסטודנטים. הוא מספק חומר קריאה נגיש בהשוואה למאמרים בכתבי עת בין-לאומיים. קובעי מדיניות ללא רקע אקדמי נרחב יכולים להפיק תועלת מקיצור ידידותי של עיקרי הידע; עם זאת, מי שיקראו את הפרק המצוין שכתבה תמר קנה-שליט על מומחיות יסכימו כי מן הראוי שגם קובעי מדיניות ישקיעו בהשכלה רחבה ומשמעותית, מעבר להיכרות הראשונית שהספר מציע.

ראויים לאזכור מיוחד הפרקים העוסקים בהוראת התחום ובפרופסיונליזציה: פרק 1, "זירת הידע ובניית קהילה בשירותי אנוש בישראל" (שמחאי, בלומן וברנץ), משרטט את ההיגיון הקהילתי-אקדמי של הספר; פרק 2, "על ארגון שירותים והאנשת ארגונים: לקראת הגדרת 'שירותי אנוש' כמקצוע גנרי" (ברנץ וורדי), מציע מסגור למחשבה על פרופסיה גנרית בשירותי אנוש; פרק 17, "הכשרה מעשית בחוג לשירותי אנוש כאבן דרך בכניסה לעולם העבודה" (מלמד, ורדי ויניב), מציג תשתית פדגוגית ומסלולי מעבר בין אקדמיה לשדה; פרק 41, "פיתוח זהות מקצועית של סטודנטים המתמקצעים בשירותי אנוש: מודל שלושת השלבים" (יניב, מלמד וורדי), מעמיק בתהליך גיבוש הזהות המקצועית של סטודנטים ומציע מודל תהליכי מדורג (לימוד תאורטי, התנסות מונחית, רפלקסיה ומיסוד זהות) בעל ערך רב לתכנון תוכניות לימוד, להנחיית סטאז' ולחיבור מתודי בין אקדמיה לשדה. המודל המוצע יכול בהחלט להציע מסגרת מושגית גם לתחומי הוראה נושקים המשלבים פרקטיקום בתוכנית הלימוד. הפרקים הללו שופכים אור על השדה, ומשרטטים את מקומו בין מסורות מדעיות לבין תכליות מעשיות.

הפרקים מאורגנים בסדר אלפביתי. גישה זו נאמנה לרוח פלורליסטית ולמניעה של היררכיות שרירותיות, אך בפועל היא מקשה על ניווט פדגוגי (בניית סילבוסים, מסלולי למידה, והתקדמות לוגית מן היסודות אל היישומים). העורכים מציעים "צירי קריאה" כפתרון, אולם היעדר "שערים תמטיים" מפחית את הנגישות בעיקר למשתמשי קצה – סטודנטים, מנהלי שירות וקובעי מדיניות. ניתן היה להציע כי הספר ישמור על הסדר האלפביתי, אך יוסיף שכבת שערים – למשל: יסודות ומושגים; מפגש השירות; משפט ומדיניות; גיוון ואי-שוויון; עבודה, רווחה ושחיקה; פרופסיונליזציה והכשרה – שבכל אחד מהם פתיח קצר, מונחי מפתח והפניות. כך נשמרת הניזולות, אך נוצרת מפת ניווט המקדמת למידה מצטברת ויישום.

הפרקים אינם אחידים ברמתם האקדמית: חלקם מתבססים על מחקרים עדכניים מאוד, וחלקם נשענים בעיקר על ספרות ותיקה יותר; יש פרקים מפורטים ומנומקים, ולעומתם כאלה תמציתיים יותר. כמעט כולם מציעים סקירה כללית של הסוגיה – יתרון למתמצתים, אך חיסרון למי שמחפשים התקדמות מושגית אמפירית ספציפית ועדכנית. הדבר בולט במיוחד בסוגיות שהספרות הבין-לאומית העוסקת בהן התקדמה בשנים האחרונות, דוגמת דיגיטציה ושימוש הולך וגובר בבינה מלאכותית. כדאי היה להוסיף גם התייחסות לסוגיות העוסקות במדידה של שירותי אנוש ובמורכבות הכרוכה בבחינת ההשפעה של תהליכי העבודה על רווחת העובדים ומקבלי שירותים באשר הם.

לסיכום, הספר מספק תשתית היכרות מצוינת לקוראים חדשים, אך לקהילה המקצועית והמדעית הוא מהווה קריאה להמשך העמקה, עדכוני ספרות שיטתיים, הרחבת מתודולוגיות וקישור הדוק בין עדויות אמפיריות לבין עיצוב מדיניות וניהול שירותים. **שירותי אנוש: תיאוריה, מחקר ופעולה** הוא ציון דרך בעברית: מפעל קהילתי אקדמי מרשים המאגד חוקרות וחוקרים ממוסדות שונים לכדי גוף ידע קוהרנטי ונגיש. תרומתו המרכזית היא במתן שער כניסה ידידותי, במיוחד למרצות/ים ולסטודנטיות/ים, באמצעות פרקים קצרים, קריאים וקולחים, לצד פרקי מפתח המסדירים את גבולות השדה והכשרתו. עם זאת, הארגון האלפביתי והיעדר האחידות בעדכניות וברמת הנימוק האקדמי הופכים את הניווט הפדגוגי למאתגר. לבסוף, מתחת לפני השטח מתגבש מתח עכשווי בין הליבה האנושית של מפגש השירות לבין חדירת הבינה המלאכותית למערכי קבלת החלטות ושירות. סוגיה זו כמעט שאינה מקבלת מענה בספר הנוכחי, וצפויה להידרש בהרחבה במהדורות הבאות (ראו למשל Alon-Barkat & Busuioc, 2023). אין ספק כי בשנים הקרובות, העוסקים בשירותי אנוש יידרשו לעיצוב מודלים היברידיים של Human-Centered AI, המעצימים אמפתיה, שיקול דעת ואמון, אך אינם מחליפים אותם.

מקורות

Alon-Barkat, S., & Busuioc, M. (2023). Human-AI interactions in public sector decision making: "Automation bias" and "selective adherence" to algorithmic advice. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 33(1), 153-169. <https://doi.org/10.1093/jopart/muac007>

Hasenfeld, Y. (Ed.) (2010). *Human services as complex organizations*. Sage.

Suddaby, R. (2025). Encouraging theory papers for human resources management journal. *Human Resource Management Journal*, 35(2), 556-559. <https://doi.org/10.1111/1748-8583.12579>

לבנה שחורה: מזרחים ומזרחיות כותבים מציאות ישראלית חדשה / רעות ריינה בנדריהם והני זוביידה (עורכים) הקיבוץ המאוחד, 2024. 559 עמודים

סוקרת: שירן טייב אלמקיאס⁶

האסופה **לבנה שחורה: מזרחים ומזרחיות כותבים מציאות ישראלית חדשה** מבקשת לערער על גבולות הידע והזהות בחברה הישראלית ולבנות, כדברי העורכים, מציאות חדשה שיש בה גם "לבנים שחורות" (עמ' 15). אחת התרומות העיקריות של הספר היא עיצוב שפה חדשה לדיון חברתי ופוליטי בישראל באמצעות מסגרת ידע שוויונית יותר, המעניקה תוקף לסוגי ידע אלטרנטיביים ולפרקטיקות של חיים בשוליים, ושבירת הדיכטומיה שבין מחקר לפעולה. מתוך כך נולד ספר המשלב בין עדויות אישיות לבין מסות מחקריות, בין אומנות לאקטיביזם, ובין קול אישי לקול ציבורי. הספר הוא אנתולוגיה רחבת-היקף הכוללת יותר משמונים ערכים קצרים. אלה נכתבו על ידי חוקרים מובילים לצד אומנים ויוצרים, והם כולם מציעים מבט חי ובלתי מתווך בחברה הישראלית.

⁶ דוקטורנטית, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים. תחומי המחקר שלה כוללים אינטראקציות בין תפיסות בקרב קובעי ומיישמי מדיניות על עוני ועניים לבין מדיניות חברתית, וכן אינטראקציות בין חוויות סובייקטיביות של אנשים החיים בעוני לבין מדיניות חברתית

כבר בפתח דבר (עמ' 13-20) מציגים העורכים את יסודות הביקורת של הספר: בישראל, על אף הגדרתה כדמוקרטיה מערבית, שוררת מציאות חברתית הנשלטת על ידי יחסי כוח המייצרים אי-שוויון ודיכוי כלפי קבוצות שונות, ובראשן פלסטינים, נשים, יוצאי מדינות ערב והאסלאם, יוצאי אתיופיה וחבר העמים. מכאן נובעת תפיסתם ולפיה יש "להעמיד את המזרחיות במרכז, לא רק כזהות אתנית ועדתית, אלא כהשקפה ומיקום חברתי ופוליטי מרכזי" (עמ' 15). המזרחיות מוגדרת אפוא לא כמאפיין ביולוגי או עדתי, אלא כביוגרפיה של דיכוי וכעדשה אנליטית לחשיפת מבנים חברתיים רחבים של ידע, מוסדות ויחסי כוח.

עמדה זו מהדהדת את דבריה של פרייזר (Fraser, 2000), המדגישה כי צדק חברתי מחייב לא רק חלוקה שוויונית של משאבים, אלא גם הכרה בקבוצות מודרות ובמעמדן. בישראל, משמעות הדבר היא הכרה בהיסטוריה של הדרה אתנית של מזרחים ופלסטינים, לצד תיקון חומרי (דהאן, 2016). בהתאם לכך, העורכים נשענים על ההבנה ולפיה מבנה האזרחות בישראל נשען על מנגנונים המייצרים היררכיות אתניות ומוסדיות. (Shafir & Peled, 2002) הספר **לבנה שחורה** מבקש להתמודד עם היררכיות אלה באמצעות ריבוי קולות ושיח ציבורי המאפשרים השתתפות שוויונית ויצירת ידע הנובע מהשוליים.

באסופה מוצג הריבוד המזרחי כתוצר של הפליה מרחבית, משפטית, חינוכית ותרבותית, חלק ממבנה כוח ישראלי ממושטר שמקורו בעבר והשפעותיו ניכרות גם כיום. למשל, בפרק של ד"ר חלי בוזחיש ששון, נשים מזרחיות מתוארות כנושאות "הצטלבות דיכויים" של מגדר, מוצא ואתניות, החוסמת את גישתן לחינוך, לתעסוקה ולייצוג (עמ' 113). פערי ההכנסה וההשכלה ביניהן לבין נשים אשכנזיות מוסיפים להתקיים עקב מדיניות חינוך ורווחה המנציחה נחיתות מתמשכת, כפי שכותבת פרופ' הנרייטה דהאן כלב (עמ' 400). בהתאם לכך, כפי שמראה ד"ר סיגל נגר רון, שיח ה"פערים" הכלכלי מסתיר יחסי כוח אתניים (עמ' 432). מדיניות פיזור האוכלוסייה, מהמעברות לעיירות הפיתוח, מוצגת על ידי ד"ר רנן יזרסקי ככלי מרכזי לייצור ריבוד אתני-מעמדי המבוסס על כפייה, ריתוק מרחבי ומניעת צבירת הון (עמ' 280), ונועדה "לקבע גבולות" חברתיים ומרחביים. פערי הדיוור בין מזרחים לבין מתיישבים אשכנזים ביישובים קהילתיים משחזרים את "הפוליטיקה של העוני בישראל השנייה", כפי שכותבת עליה דיין (עמ' 349). מערכת המשפט, המתוארת כ"מתנערת מהכרה" בהפליה נגד מזרחים, מגדירה אותה כ"מציאות עגומה" ולא כעוול מבני, ובכך, על פי פרופ' יפעת ביטון, קובעת כי ההפליה נובעת מהמציאות ולא מהחוק, ולכן היא מגבילה תיקון משפטי (עמ' 287). בד בבד, שליטת האליטות האשכנזיות בתקשורת משמרת דימויי נחיתות ואלימות ומעמיקה הדרה סימבולית, כפי שמראה ד"ר מירב אלוש לברון, ולפיכך מגבילה את ייצור הידע האלטרנטיבי.

לצד דפוסי הדיכוי מודגשת באסופה פעולתם של מזרחים כסוכני שינוי השואפים להגדיר מחדש את הישראליות, ולהציב את המזרחיות כמרכז תרבותי ופוליטי. הספר מדגיש היסטוריה עשירה של מאבק חברתי ופוליטי בתגובה לפערים חומריים ולמחיקת זהות. זאת תוך הכרה בכך שמתקיים חסם מבני לשינוי ללא ארגון קולקטיבי, דוגמת המאבקים החברתיים המתוארים בפרקים שכתבו כרמן אלמקייס וראובן רוברט אברג'ל, או בעליית מפלגת ש"ס כפי שהיא מוצגת בפרק שכתב אבישי בן חיים. האסופה קוראת לאימוץ מסגרות זהות הממקמות את המזרחים כ"בני המקום" ומחברות אותם מחדש להיסטוריה יהודית-ערבית משותפת, לשפה הערבית וליצירה מוזיקלית משותפת, כמסלול התנגדות לאתנוצנטריות הגמונית.

לצד עוצמתו התרבותית, האינטלקטואלית והרגשית של הספר, עולה ממנו גם שאלה ביקורתית על גבולות השיח המזרחי בישראל. **לבנה שחורה** מבקש לתבוע מקום מרכזי למזרחיות, אך לעיתים נדמה כי השיח שהוא מציע עלול להיסגר בתוך עצמו. הספר פותח בשירו של מואיז בן הראש, **הבעיה לא קיימת**. מדובר בפתיח חזק שניכרת דרכו, כבר מראשית הספר, הדרישה לראות בהכחשת הבעיה המזרחית ובדיכוי השיח סביבה ביטוי למנגנוני כוח פוליטיים, תרבותיים ומעמדיים המוסתרים בשיח ההגמוני. אלא שלצד התביעה להכרה בהדרה הממוסדת, יש מקומות שבהם ההנכחה של המזרחיות הופכת למעין תביעה טוטאלית למרכזיות, ומותירה פחות מקום לדיאלוג עם זהויות אחרות, מה שמהדהד את אזהרתו של ברובייקר (Brubaker, 2002) מפני groupism, כלומר הנטייה לתפוס קבוצות זהות כישויות מהותיות ואחידות. מתעוררת אפוא השאלה אם הדרישה הזאת כשלעצמה אינה מחדדת דווקא את השונות ומקבעת את גבולותיה.

רוחב היריעה מייצר גם את אחת מנקודות החולשה של הספר. למרות החלוקה לערכים נושאים, התחושה היא לעיתים של שיטוט במרחב אינטלקטואלי עשיר אך לא מאורגן, הדורש מהקורא לחבר בעצמו את הקשרים בין ערכים דוגמת "זיכרון קולקטיבי" (עמ' 171) לבין "פמיניזם מזרחי" (עמ' 390). אולם דווקא הפתיחות הזו מגלמת את אחת ממטרות האסופה: להזמין את הקורא להיות שותף פעיל בבניית הידע.

זאת ועוד, אף שהאסופה משופעת במאמרים ביקורתיים, חסרה בה לעיתים הצעה קונקרטית למימוש פוליטי או מוסדי. הספר מדבר רבות על "צדק הכרתי" ועל "הכרה בזהויות מודרות", אך פחות על האופן שבו עקרונות אלה יכולים להתממש במדיניות ציבורית, למשל בתחומי חינוך, תעסוקה או רווחה. הפער הזה עלול להשאיר את השיח בגבולות התרבות בלבד. כאן ניתן להיעזר בעבודתם של אורי כהן וניסים ליאון (2024), המדגימה כיצד ניתוח חברתי-מעמדי של המזרחיות מאפשר לזהות מסלולים ריאליים לשינוי. במובן זה, הספר קורא לקורא להשלים את המעבר מהכרה למעשה, אך אינו מספק לו די כלים מעשיים לכך.

לבנה שחורה הוא ספר חיוני ורלוונטי לחוקרי חברה ומדיניות, לעובדים סוציאליים, למורים ולפעילים אזרחיים, אך גם לקהל הרחב המבקש להבין את ההיסטוריה הישראלית מנקודת מבט שאינה מוצגת בדרך כלל. האסופה יכולה לשמש גם מקור השראה למדיניות שוויונית ומכילה יותר. היא מראה כיצד מושגים של דיכוי, הדרה והכרה אינם תיאוריים בלבד, אלא נוגעים במישרין בחיי היום-יום של אזרחים, ומדגימה את חשיבותה של ההקשבה לקולות המגיעים מן השוליים.

בסיכומי של דבר, האסופה **לבנה שחורה** היא ניסיון אינטלקטואלי ומעשי להנכיח את המזרחיות כעדשה אנליטית מרכזית להבנת החברה בישראל. האסופה ממפה באופן מרובה קולות את מקורותיו העמוקים של הריבוד המזרחי, ומבליטה את סוכנותם של מזרחים במאבק לעיצוב זהות, ידע וצדק חברתי. לצד ההישג החשוב של פתיחת השיח לידע חי, לאומנות ולאקטיביזם, מודגש גם הפער בין ההכרה בדיכוי לבין הצורך בתרגומו לשינוי מדיניות ומבנים. כך הספר מציף לא רק את ההפליה, אלא גם את השאלות הפתוחות שבמוקד המאבק, ובהן אופק הפעולה האפשרי, והפיכת השיח לבסיס טרנספורמטיבי בשדות החינוך, הכלכלה והתרבות. הספר מציע אפוא תשתית חשובה לדמוקרטיזציה של הידע ולחשיבה מחודשת על יחסי הכוח בישראל, גם אם מלאכת ההשלמה בין תובנות ביקורתיות לבין פעולה מוסדית עודנה מונחת לפתחן של החברה והאקדמיה כאחת.

מקורות

- דהאן, י' (2007). **תיאוריות של צדק חברתי**. משרד הביטחון.
- כהן, א' וליאון, נ' (2024). **מעמד הביניים המזרחי בישראל: ממאבק לניעות לניעות במאבק**. מאגנס.
- Brubaker, R. (2002). Ethnicity without groups. *European Journal of Sociology*, 43(2), 163–189. <https://doi.org/10.1017/S0003975602001066>
- Fraser, N. (2000). Rethinking recognition. *New Left Review*, 3(3), 107–120.
- Shafir, G., & Peled, Y. (2002). *Being Israeli: The dynamics of multiple citizenship*. Cambridge University Press.

מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 2000-2023: פוליטיזציה, מדע וחברה עמי וולנסקי

מאנגס, 2024. 417 עמודים

סוקר: ניר ימיני⁷

מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל עברה מאז הקמתה טלטלות שהשפיעו על אופייה, על יחסי הכוחות בתוכה, ועל תפקידה החברתי. כאשר נודע לי שפרופ' עמי וולנסקי הוציא ספר חדש, הזדחתי להזמין עותק של ספרו, **מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 2000-2023: פוליטיזציה, מדע וחברה**. הספר מתאר את ההיסטוריה הקרובה הזו דרך חמש תמות מרכזיות: המשבר החריף בראשית שנות האלפיים, שכונה "העשור האבוד"; המדיניות לשילוב חרדים וערבים במערכת האקדמית; הניסיונות לבלום את היחלשותם של מדעי הרוח והחברה; תהליכי הפוליטיזציה המתגברים סביב קבלת החלטות רגולטוריות והקמת מוסדות חדשים; והמעבר להוראה וללמידה במתכונות דיגיטליות.

וולנסקי אינו מסתפק בהצגת ממצאים תיאוריים. הוא מתאר את המערכת כזירה רבת-שחקנים, שבה המדינה, המועצה להשכלה גבוהה ו-"ות"ת, לצד המוסדות, הפוליטיקאים והציבור הרחב, נאבקים על עיצוב כללי המשחק. להשכלה הגבוהה חשיבות בחיזוק החוסן החברתי והכלכלי בישראל: שילוב חרדים וערבים מוצג כאתגר חברתי ותרבותי עקב שיעורי ההשתלבות הנמוכים שלהם, ואילו היחלשות מדעי הרוח והחברה מוצבת כסוגיה קריטית לעתידה של הדמוקרטיה הישראלית. ניתוח זה נשור בביקורת חריפה על תהליכי פוליטיזציה ועל מעורבות המחוקק במבנה המערכת ובאופייה. בכך, הספר משלים את ספרו הקודם של וולנסקי, **אקדמיה בסביבה משתנה** (2005), ומציע קריאה מקיפה ועדכנית של שני עשורים רוויי תמורות, אשר במהלכם ההשכלה הגבוהה בישראל הפכה לזירה פוליטית, ציבורית וחברתית, לא פחות מאשר מוסד ידע.

⁷ דוקטורנט במחלקה למינהל עסקים, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. מחקרו עוסק ביחסי תחרות ושיתוף פעולה בין מוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל

סקירה זו תציג את עיקרי התרומות של הספר, תבחן את נקודות החוזק שלו, תעמוד על השלכותיו האפשריות על המדיניות החברתית והחינוכית בישראל, ותציע רעיונות לעריכת מחקרים ולספרים נוספים בעניין ההשכלה הגבוהה בישראל.

התמה הראשונה שהספר עוסק בה נוגעת במשבר החרף של ראשית שנות האלפיים, שכונה "העשור האבוד". בתקופה זו התמודדה המערכת עם ירידה ניכרת בתקציבים ועם קיפאון במדיניות, ואלה פגעו באיכות ההוראה והמחקר. וולנסקי מתאר כיצד התערבות הממשלה וניסיונות רפורמה לא הצליחו להניב שינוי מבני עמוק, על אף חקיקות שונות ופעולות נקודתיות.

התמה השנייה בוחנת את עבודתן של ועדות המומחים להערכת תחומי הדעת, שנועדו להציב סטנדרטים אקדמיים חדשים ולחזק את מעמדם של מדעי הרוח והחברה. דוחות הוועדות חשפו מגמות של היחלשות והצטמצמות בתחומים אלה, ואף עוררו ויכוחים על מקומן של דיסציפלינות מסוימות בעידן טכנולוגי וכלכלי משתנה.

התמה השלישית מתמקדת במדיניות שילובן של אוכלוסיות מודרות – חרדים וערבים – בהשכלה הגבוהה. וולנסקי מתאר את המאמץ הממשלתי להרחבת הנגישות ולהענקת תמריצים למוסדות, לצד החסמים התרבותיים והחברתיים שנתרו משמעותיים. הוא מצביע על הפער בין הצהרות המדיניות לבין יישומן בפועל, וממחיש את ההשפעה המוגבלת של צעדים אלו על שיעורי השתלבות הסטודנטים מקבוצות אלה.

התמה הרביעית עניינה תהליכי הפוליטיזציה של ההשכלה הגבוהה, ובמיוחד המחלוקות על הקמת אוניברסיטת אריאל ועל היוזמה לאוניברסיטה פרטית ראשונה בישראל. הספר מדגים כיצד שיקולים פוליטיים חרגו אל מעבר לדיונים מקצועיים והשפיעו במישורן על מפת המוסדות ועל חלוקת המשאבים.

לבסוף, התמה החמישית מתייחסת לשינויים העמוקים בלמידה ובהוראה בעידן הדיגיטלי. וולנסקי מראה כיצד כניסת טכנולוגיות חדשות, הרחבת השימוש בלמידה מרחוק והקשרים לשוק העבודה יצרו אתגרים חדשים – הן לסגל הן לסטודנטים.

ספרו של וולנסקי מצטרף למסורת מחקר ענפה הבוחנת את יחסי הגומלין בין מדיניות ציבורית לבין השכלה גבוהה, אולם הוא ייחודי בהיקפו ובמיקודו בישראל. כבר בספרו הקודם הניח המחבר תשתית להבנת השפעתם של שינויים כלכליים, פוליטיים וחברתיים על האקדמיה המקומית. הספר הנוכחי משלים את התמונה באמצעות סקירה שיטתית של יותר משני עשורים רצופי משברים ותמורות.

בהקשר הישראלי, הספר ממלא חלל במחקר ופורס יריעה רחבה המתמודדת עם סוגיות של נגישות, משילות, פוליטיזציה ושינוי תרבותי. בהקשר הבין-לאומי, הספר משתלב בדיון רחב יותר על מגמות של פוליטיזציה בהשכלה הגבוהה, שהודגשו בעשורים האחרונים בארצות הברית ובאירופה. וולנסקי מצביע על ייחודיות ההקשר הישראלי, שבו שאלות של זהות, דת, ביטחון ולאומיות משתלבות באופן הדוק במדיניות ההשכלה הגבוהה בישראל – וזו נקודת החוזק העיקרית של הספר.

השילוב בין תיאור היסטורי לבין דיון במדיניות עכשווית מאפשר לקורא להבין לא רק את השתלשלות האירועים, אלא גם את ההיגיון שמאחוריהם ואת משמעותם החברתית. שימוש הנרחב של המחבר בדוחות ועדות, במסמכי מדיניות ובנתונים סטטיסטיים מעניק לספר עומק והבנה ניכרים, במיוחד אם הקורא רואה עצמו כחוקר אינטרדיסציפלינרי. חוקרים אחרים, אשר מעדיפים להעמיק בחקר ההשכלה הגבוהה מזווית מבט הממוקדת בחינוך בלבד, עלולים לראות בכך חיסרון.

מכאן עולה הרלוונטיות של הספר לקהלים מגוונים: חוקרים בתחומי מדיניות ציבורית וחינוך, רווחה, אנשי סגל אקדמי, קובעי מדיניות, וגם סטודנטים המעוניינים להבין את הזירה שהם פועלים בה, ימצאו עניין רב בספר.

תרומתו של הספר מתבטאת בכך שהוא מדגיש את החשיבות שבהבנת יחסי הכוחות בין הממשלה, ות"ת, מל"ג והמוסדות האקדמיים, ומספק תובנות על אופן פעולתם של מנגנוני רגולציה וקבלת החלטות. מבחינת קובעי מדיניות, הספר מציע נקודת מבט ביקורתית על יישום רפורמות, על האופן שבו שיקולים פוליטיים משפיעים על חלוקת המשאבים, ועל המתח המתמיד בין עצמאות אקדמית לבין פיקוח ציבורי.

הספר מהווה תשתית מצוינת לכל המתעניינים בחקר ההשכלה הגבוהה בישראל, ותופס מקום של כבוד בארון הספרים העוסקים בתחום אחד בצורה מעמיקה ובהקשרים חברתיים רחבים יותר. הנחתי את ספרו של וולנסקי לצד "ספרי יסוד אקדמיים" אחרים שכבר מצויים בספרייתי בתחומי הכלכלה, המשפטים, התקשורת ומינהל העסקים. ספר זה ניצב בגאון לצד שורה של ספרים אחרים החולקים שני עקרונות מרכזיים: האחד – כאשר אתה מסיים לקרוא אותם, אתה נותר עם יותר שאלות מתשובות. האחר – אי-אפשר שלא לתהות על הקשרים המולטידיסציפלינריים שביניהם: כיצד מסמכי המל"ג (מדיניות ורגולציה) משפיעים על שיתוף פעולה ותחרות בין המוסדות (אסטרטגיה)? אילו מסרים תקשורתיים מפיצים המוסדות באתריהם (תקשורת שיווקית) בהקשר של שיתוף פעולה ותחרות (ניהול)? ועוד

קשרים רבים אחרים בין תחומי דעת שונים ומגוונים. על שאלות אלו ואחרות נצטרך להשיב אנו, החוקרים הנמצאים בתחילת דרכם במחקר, בעוד אנו נשענים על כתפי נפילים כפרופ' עמי וולנסקי.

ספרו של וולנסקי ממחיש כי במקום לשמש מנוף לשוויון הזדמנויות, מערכת ההשכלה הגבוהה מתקשה לקבוע את סדר היום המדעי שמטרתו גילוי ידע מדעי והפצתו בישראל ובעולם, והיא משקפת לחצים חברתיים, גיאוגרפיים ותרבותיים. מדיניות ההשכלה הגבוהה – על החלטותיה, מנגנוניה והכוחות הפוליטיים הפועלים בה – הופכת ממערכת ציבורית המכוונת לקידום ידע וחשיבה ביקורתית, למערכת מאוימת ומתגוננת הנתונה ללחצים חברתיים, פוליטיים ואחרים, וכפופה לשיקולי שוק ומסחר. תופעה זו מזמינה חשיבה מחודשת על אחריות המדינה בכלל, והממשלה בפרט, כלפי האקדמיה, ועל תפקידה של ההשכלה הגבוהה בעיצובה של חברה דמוקרטית, שוויונית ומכילה יותר.

מדיניות ציבורית ב-360 מעלות: היבטים תיאורטיים ומעשיים / לילך ליטור, יגיל לוי ואור קרסין (עורכים)

למדא, 2024. 656 עמודים

סוקרת: טלי מלינוף נתן⁸

הספר **מדיניות ציבורית ב-360 מעלות** הוא תרומה חשובה לשדה המחקר ולפרקטיקה של מדיניות ציבורית בישראל. הספר עשיר ומעמיק, ומציע לקוראים ולקוראות מבט מקיף – 360 מעלות – על תחום המדיניות הציבורית, מנקודת מבט הוליסטית המשולבת בדוגמאות עדכניות מההקשר הישראלי. בעבור מי שעוסקות ועוסקים בהוראה, במחקר או ביישום מדיניות, הספר יוצר חיבור פורה בין מסגרות תאורטיות לבין דילמות מעשיות של קובעות וקובעי מדיניות.

⁸ דוקטורנטית במחלקה לניהול ומדיניות ציבורית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, ומרצה לניהול ציבורי בבית הספר לניהול במרכז האקדמי הרב-תחומי ירושלים. חוקרת היבטים של חדשנות במגזר הציבורי ואת פוטנציאל המדיניות הציבורית לקדם אורח חיים בריא, רווחה (well-being) וחוסן למגוון אוכלוסיות בשגרה ובחירום

הספר מיועד בראש ובראשונה לסטודנטיות וסטודנטים למדיניות ציבורית, אך גם לחוקרות וחוקרים ולנשות ואנשי מקצוע במגזר הציבורי ובחברה האזרחית, המעוניינים להבין לעומק את עולם המדיניות ואת יחסי הכוחות הפועלים בו. אף שעומסו מקשה על נגישותו לקהל שאינו אקדמי, הוא מציע תשתית מושגית חשובה לדין ולזיהוי אפשרויות השפעה.

הספר מחולק לשלושה צירים מרכזיים. הציר הראשון עוסק בהצגת יסודות התחום (פרקים 1-3): הקוראות והקוראים נחשפים לשאלות הבסיסיות, למשל: מהי מדיניות ציבורית, מדוע היא נדרשת, ומהן ההצדקות הערכיות, הכלכליות והממשליות להתערבות? הציר השני מתמקד בנישות, בתאוריות ובשחקנים בזירה (פרקים 4-8): מוצגות בו תפיסות שונות של משילות, מוסדות, כלכלה פוליטית וזרמים ביקורתיים. כאן במיוחד באים לידי ביטוי המורכבות וריבוי הקולות בדיסציפלינה. הציר השלישי עניינו פרקטיקות של עיצוב ויישום מדיניות (פרקים 9-12): ניתוח כלי מדיניות, אתגרי יישום ולמידה, תרומת הכלכלה ההתנהגותית והפסיכולוגיה החיובית ושאלת הערכת המדיניות. הספר נחתם בניתוח מקרה של מדיניות המסגרות לגיל הרך בישראל (פרק 13).

חוזקה עיקרית של הספר היא שלמותו ועומקו. הוא מצליח לגעת כמעט בכל זווית אפשרית של תחום המדיניות הציבורית, מן היסודות הפילוסופיים והערכיים ועד ליישומים המעשיים בשדה. לצד זאת, הפרקים כתובים בשפה בהירה, המלווה בדוגמאות ובהסברים גם למושגים בסיסיים. כמעט כל פרק מסתיים בסיכום המאפשר לקורא/ת להתמצא ברעיונות המרכזיים. המבנה הכללי של הספר, מהבסיסי אל המורכב, יוצר תהליך למידה הדרגתי ובהיר. נוסף על כך, נראה כי העורכים הצליחו לאגד קשת רחבה של חוקרות וחוקרים, בכירים לצד צעירים, מתחומי התמחות מגוונים. בכך הספר משקף גם את התרחבותו של התחום בישראל, וגם את העושר של זוויות המבט שבו.

חוזקה נוספת היא השילוב בין תאוריה לפרקטיקה. המעבר מפרקים תאורטיים, המשרטטים את העקרונות והגישות המרכזיות, אל פרקים יישומיים, המציעים כלים ואתגרי מדיניות, מעניק לקורא/ת תועלת כפולה: העמקה רעיונית לצד הבנה מעשית של עבודת המדיניות. מבנה זה, של תנועה מן העיון התאורטי אל ההתנסות המעשית, מאפיין לא רק את רצף הספר כולו, אלא גם את מרבית הפרקים עצמם. לדוגמה, בפרק שכתבה דורית קרת, העוסק במדיניות ציבורית התנהגותית, מוצגים תחילה ההסברים התאורטיים להבנת האופן שבו דפוסי החשיבה משפיעים על ההתנהגות, לצד עקרונות כמו טעויות שיפוט ובחירה ופטרנליזם ליברטריאני. בהמשך, הפרק מחבר את התובנות לעקרונות הפסיכולוגיה החיובית, ומציע כלי מדיניות המבוססים על תובנות ממדעי ההתנהגות, תוך דיון בסוגיות חדשניות בתחום.

לבסוף, הספר נושא תרומה ייחודית לשיח הישראלי. עצם היותו כתוב בעברית והיותו עשיר בדוגמאות מההקשר המקומי עושים אותו משאב חיוני עבור האקדמיה והפרקטיקה גם יחד. כך למשל, בפרק שכתבה ליהיא להט, העוסק בגישה המוסדית, מוצגת דוגמה לשינוי במדיניות הבריאות בישראל, המדגישה את האופן שבו פרספקטיבות מוסדיות שונות תורמות להבנת תהליכי עיצוב ושינוי מדיניות. דוגמאות מעניינות נוספות מופיעות בפרק שכתב שלמה מזרחי, שעניינו יישום מדיניות וכשלי יישום. בפרק מנותחים תהליכי עיצוב של מתווה הגז ותהליך קבלת החלטות בנושא מתווה הגז לצה"ל, המדגימים את מורכבותם של תהליכי קבלת ההחלטות בישראל. זאת ועוד, פרק הסיום, המנתח את מדיניות המסגרות לגיל הרך בישראל, ממחיש בבירור את החיבור בין רעיונות תאורטיים שנפרסו לאורך הספר כולו לבין יישומם בשדה המדיניות המקומי. דוגמאות אלה מעגנות את התאוריה בהקשר המקומי, והופכות את הספר לכלי חשוב לקידום שיח מקצועי, ביקורתי ורלוונטי יותר למדיניות הציבורית בישראל.

אשר לתרומה האקדמית, הספר מצליח לאגד את הזרמים, התאוריות והכלים המרכזיים בתחום, ומשלב בין גישות קלאסיות (כמו תאוריית הבחירה הציבורית) לבין כיוונים חדשים יותר (כמו מדיניות ציבורית התנהגותית). הספר אינו מסתפק בהצגת התאוריות, אלא מביא את המחלוקות ביניהן ואת הביקורות עליהן כמעט בכל פרק, ובפרט בפרק של יגיל לוי, העוסק בזרם הביקורתי של חקר מדיניות ציבורית.

חולשה מרכזית של הספר נעוצה באורכו ובמורכבותו: 656 עמודים עשויים להרתיע קוראות וקוראים רבים, במיוחד מי שאינם באקדמיה. בהקשר זה, היה מקום לכלול תקציר מנהלים או מדריך קצר הממפה את הנושאים העיקריים ומסייע לקוראים לאתר את החלקים בספר הרלוונטיים להם. חסרוננו של כלי שכזה בולט במיוחד לאור העובדה שהספר עצמו מדגיש את הצורך במדיניות מבוססת ידע, אך אינו מונגש דיו למי שזקוקים לידע זה בשדה. מגבלה נוספת נוגעת להיבט האמפירי. למעט כמה פרקים ייחודיים, הספר כמעט שאינו מציע השוואות בין-לאומיות או מבוססות נתונים אמפיריים רחבי-היקף. בכך מצטמצמת יכולתו לשרת קוראות וקוראים המבקשים לבחון כיצד ישראל מתמודדת בהשוואה למדינות אחרות. נוסף על כך, תחומים קריטיים לחברה הישראלית – ובראשם בריאות, רווחה וביטחון חברתי – מקבלים מקום מצומצם יחסית. הדבר מעורר תחושת החמצה, שכן אלה הם תחומים חשובים במיוחד לדיון מדיניות בהקשר המקומי. חסר נוסף הוא בהיבט הטכנולוגי. הספר מתייחס לנושאים כמו דיגיטציה וממשל מקוון, אך הוא אינו עוסק כלל בבינה המלאכותית, שהיא כיום אחת הסוגיות המרכזיות ביותר, ורלוונטית במיוחד גם למדיניות. היעדרה של התייחסות זו הופך חלק מן הדיון בטכנולוגיה למיושן, ואינו משקף את האתגרים העכשוויים הניצבים בפני

קובעות וקובעי המדיניות. לבסוף, ריבוי הכותבים בספר מביא לשונות בין הפרקים, בסגנון הכתיבה וברמת ההעמקה והפירוט, מה שעשוי ליצור חוויית קריאה לא אחידה.

לסיכום, בספר **מדיניות ציבורית ב-360 מעלות** יש משום תרומה חשובה להנגשת תחום המדיניות הציבורית בעברית בהקשר המקומי הישראלי. הספר מצליח לאגד תחת כרך אחד את העושר התאורטי, חילוקי הדעות העיקריים והפרקטיקות המרכזיות. הוא מספק שילוב של תאוריה, ניתוח וכלים יישומיים, ובכך מעניק לקוראים מבט רחב ומעמיק. בעידן של הצפת מידע, שבו סטודנטיות וסטודנטים לצד נשות ואנשי מקצוע נדרשים לקבל החלטות מהירות המבוססות על ידע אמין, הספר מהווה מקור חשוב, איכותי ומהימן ללימוד וליישום בשטח.

למרות מגבלותיו, הספר מציב סטנדרט חדש לספרות בעברית בתחום. חשיבותו לא רק בהיותו ספר לימוד, אלא גם בעצם היותו הוכחה לכך שהמדיניות הציבורית בישראל ראויה לדיון רחב, רב-תחומי וביקורתי. הדבר נכון במיוחד לנוכח אתגרי ההווה: מצבי חירום תכופים ומגוונים, מהפכה טכנולוגית אדירה ומשבר אמון ומשילות, המחריפים את המורכבות של בעיות המדיניות הרבות. במובן זה, הספר משקף לא רק את הידע הקיים, אלא גם מייצר קרקע פורייה להמשך התפתחותם של השיח והמחקר.

עיון ראשון

סוקרת: נוגה פיטובסקי-נוה⁹

דמוקרטיה בנסיגה: פופוליזם, קיטוב וההפיכה המשטרית / יניב רוזנאי ונועם גדרון

כנרת זמורה דביר, 2025. 128 עמודים

מחברי הספר **דמוקרטיה בנסיגה: פופוליזם, קיטוב וההפיכה המשטרית** הם אנשי אקדמיה בתחומי המשפטים (יניב רוזנאי) ומדע המדינה (נועם גדרון), והם משלבים בספר בין נקודת מבט משפטית לנקודת מבט פוליטית. הספר מעמיק במושגים של נסיגה דמוקרטית, פופוליזם וקיטוב חברתי, במטרה לבאר מושגי יסוד כבסיס לשיח משותף, ומעבר לכך – במטרה להבין את תהליכי הנסיגה המתקיימים בישראל ואת האיום המתהווה על הדמוקרטיה הישראלית. הקדמת הספר נפתחת במשפט "השמועות על מותה של הדמוקרטיה היו מוגזמות, החשש לעתידה – מוגזם הרבה פחות" (עמ' 11). בהמשך מרחיבים המחברים בטענה כי אומנם הדמוקרטיה עוודנה קיימת, אך יש להמשיך ולהיאבק על עתידה וצביונה. הם מחדדים את אמירתם ולפיה נסיגה דמוקרטית משמעה אינו שהמדינה הופכת בן רגע לדיקטטורה, אלא כרסום הדרגתי בכוחם של האיזונים והבלמים שתפקידם להגן על הדמוקרטיה, ובהם ארגוני חברה אזרחית, הרשות השופטת, התקשורת ועוד.

תרומתו של הספר היא באפשרות להתבונן באופן מעמיק וביקורתי על התהליכים המתהווים בדמוקרטיה הישראלית, לתת להם שם, להמשיג אותם ולמקם אותם בהקשר גלובלי רחב יותר ובהשוואה לתהליכים מקבילים במדינות אחרות. בהקשר של מדיניות חברתית וביטחון סוציאלי, הספר מדגים כיצד נסיגה דמוקרטית אינה רק תהליך פוליטי, אלא תופעה בעלת השלכות ישירות על מערכות הרווחה ועל יכולתן להגן על אזרחים. קיים קשר הדוק בין מוסדות דמוקרטיים חזקים לבין שמירה על זכויות חברתיות, ומכאן עולה כי שחיקת איזונים ובלמים עלולה להוביל להחלשת ההגנה החברתית, להעמקת פערים ולהפחתת הביטחון הכלכלי

⁹ דוקטור, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד, אוניברסיטת בר-אילן

והחברתי. בכך הספר מהווה קריאת כיוון חשובה למי שעוסקים במדיניות חברתית, ומעמיק את ההבנה בדבר האופן שבו תהליכים פוליטיים מעצבים את היכולת של המדינה להבטיח שוויון, צדק וביטחון סוציאלי לכלל אזרחיה.

הופרדנו כך: מורה נבוכים להפרדה מגדרית יופי תירוש

קרן ברל כצנלסון, 2025. 197 עמודים

הספר **הופרדנו כך: מורה נבוכים להפרדה מגדרית** דן בהפרדה המגדרית כתופעה אשר הולכת ותופסת תאוצה באקדמיה, בתחבורה הציבורית ובאירועים שונים במרחב הציבורי. מחברת הספר יופי תירוש היא אשת אקדמיה בתחום המשפטים, ופעילה חברתית בולטת במאבקים ציבוריים לקידום זכויות אדם ואזרח ונגד הפרדה מגדרית.

ההפרדה המגדרית נתפסת לעיתים בעיני חלקים מהציבור כאמצעי לביטוי רגישות דתית ותרבותית, שיש להשלים עם מחירה כדי להגביר את שילובה של החברה החרדית באקדמיה ובשוק התעסוקה. מחברת הספר יוצאת נגד תפיסה זו, ומבהירה כי ההפרדה עשויה להוות למעשה מכניזם להדרתן של נשים מהמרחב הציבורי, באופן המנוגד לעקרונות בסיסיים של דמוקרטיה ושוויון בין המינים. בספר נבחנות כמה שאלות: האם יש הצדקות ותועלות ממשיות בהפרדה בין המינים במרחבים ציבוריים? האם תיתכן הפרדה בין גברים לנשים בתנאים השומרים על שוויון בין המינים? מה מבחין בין הפרדה בבתי שימוש ציבוריים להפרדה בלימודים אקדמיים? כיצד להתייחס להסכמת נשים בקהילות הדתיות להפרדה?

לספר חשיבות רבה בהצפת הנושא והצבתו על סדר היום, ובדין במחירים שאנו משלמים – ועוד עלולים לשלם בעתיד – עם התגברות מגמת ההפרדה. זאת ועוד, הספר ממקם את ההפרדה המגדרית בתוך הקשר רחב יותר של תהליכי נסיגה דמוקרטית ופופוליזם המתחוללים במדינת ישראל. במבט רחב, הספר מציע השלכות גם למדיניות חברתית. הוא מדגיש כי הסכמות להפרדה מגדרית בהשכלה הגבוהה ובמרחבים ציבוריים אינן רק שאלה של הנגשה והתאמה, שכן הן עלולות לפגוע דווקא בגישה של נשים להשכלה, להזדמנויות תעסוקה ולשירותים חברתיים בסיסיים. בכך הספר מציע קריאה למחוקקים, לקובעי מדיניות ולמערכת הרווחה לבחון בקפדנות את ההסדרים הנוצרים בשם הרגישות הדתית, ולהבחין בין התאמות ראויות לבין מנגנונים של

הדרה והפליה מבנית. מדיניות המבקשת לקדם שילוב ושוויון חייבת להגן בעקביות על חופש התנועה והבחירה של נשים במרחב הציבורי, ולא להפקירם בשם פשרות קצרות טווח.

Social Sustainability in Ageing Welfare States / Maria Vaalavuo, Kenneth Nelson, & Kati Kuitto (Eds.)

Edward Elgar publishing, 2025. 268 pages

ספר זה דן באתגר המרכזי של מדינות הרווחה במאה ה-21: כיצד אפשר להבטיח קיימות חברתית (social sustainability) בעידן של הזדקנות האוכלוסייה, שינויים במבנה התא המשפחתי והעמקה של פערים חברתיים וכלכליים. הספר, אשר זמין בגישה פתוחה (open access), מציג ניתוח אינטרדיסציפלינרי של האתגרים וההזדמנויות העומדים בפני מערכות הרווחה באירופה ובעולם לנוכח מגמות אלה, ומשלב בו תובנות מתחומי הכלכלה, המדיניות הציבורית, העבודה הסוציאלית, הגרונטולוגיה והסוציולוגיה. הספר בוחן מודלים שונים של תמיכה באזרחים ותיקים – מהסדרי פנסיה ובריאות ועד לטיפול ארוך-טווח בקהילה – ומתאר כיצד שינויים במבנה המשפחה, בתעסוקה ובשוק העבודה מעצבים מחדש את גבולות האחריות בין המדינה, המשפחה והחברה האזרחית.

11 פרקי הספר מציעים בחינה רב-ממדית של האתגרים הכרוכים בקיימות חברתית במדינות רווחה לנוכח הזדקנות האוכלוסייה: מהיבטי רווחה סובייקטיבית ויחסי דורות, דרך ירידה בניידות חברתית ותמיכה בין-דורית, ועד אי-שוויון בטיפול, הארכת חיי העבודה ושילוב עובדים עם מגבלות בריאות. לצד אלו נידונות השפעות ההגירה על שיווי המשקל הדמוגרפי והחברתי, סוגיות של ייצוג פוליטי רב-גילאי, ולבסוף הצעה למבט אינטגרטיבי על קיימות חברתית והשלכותיה על תכנון מערכי טיפול ורווחה עתידיים.

מן הספר עולה תמונה ברורה ולפיה קיימות חברתית בעידן של הזדקנות האוכלוסייה מחייבת מדיניות רווחה המקדמת צדק בין-דורי, מפחיתה אי-שוויון בהזדקנות, מחזקת שירותי טיפול ורווחה בקהילה, ומשקיעה בכוח האדם המקצועי המוביל את השירותים החברתיים. לסיום מציע הספר כיווני חשיבה ויישום למדיניות ציבורית השואפת להבטיח הזדקנות בכבוד, בלכידות חברתית ובשוויון.